

Lodenstein tot bespiegelingen over het geloofsleven. De keuze voor het dichten van liederen werd bepaald door zijn publiek. Ook de analfabeten onder de gelovigen konden meezingen met de samenhang, en door na het zingen na te praten over de teksten kon iedereen profiteren van persoonlijke ervaringen en inzichten.

Naast die serieuze boodschap had Lodenstein met de *Uyt-spanningen* echter ook het doel zijn publiek te vermaken. Zoals het dichten van de teksten voor hem ontspanning was geweest na het preken, zo zou het zingen en lezen in de bundel ontspannend moeten zijn voor de gelovigen. Die kant van Lodensteins intenties nu is onderbelicht in deze editie. Om een voorbeeld te geven: Lodenstein gebruikte voor zijn liederen niet alleen geestelijke, maar ook wereldlijke melodieën. Daarvoor verontschuldigt hij zich min of meer in het voorwoord van de *Uyt-spanningen*. Hij haalt daar een uitspraak van een andere gereformeerde lieddichter, Bernardus Busschoff, aan om met enig gezag te kunnen zeggen dat deze keuze in de ogen van God geen verkeerde was. Toch zag Lodenstein wel enige redenen voor voorzichtigheid. Hij schrijft dat hij sommige melodieën 'die soo wat de aanstotelijkste schenen' heeft laten vervangen door nieuwe wijsjes. Speciaal voor de *Uyt-spanningen* werd dus een aantal nieuwe melodieën geschreven. Dat was riskant, omdat zangers de muzieknotatie daarvan moesten kunnen lezen om die liederen te kunnen zingen. De populariteit van de bundel had eronder kunnen lijden. Na enig speurwerk in de Nederlandse liederenbank van Louis Grijp werd duidelijk dat Lodenstein melodieën heeft vervangen die dubieus van reputatie omdat er eerder vooral scabreuze, erotisch-getinte teksten op waren geschreven. De editeurs schrijven over deze gang van zaken in het nawoord: 'De melodieën van zijn liederen ontleende hij niet alleen aan populaire wijzen uit de 16^e en 17^e eeuw, maar ook aan onbekende eigentijdse composities'. Dat nu is niet onwaar, maar het verhult toch ook een kant van Lodensteins dichterschap die Strengholt niet onbelangrijk vond. Die stelde in zijn eerste publicaties over de relatie tussen de poëzie van de Nadere Reformatie en bestaande wereldlijke tradities dat Lodenstein zocht naar integratie. Lodenstein gebruikte melodieën die zijn collega-predikantdichters voor hun bundels schuwden, en imiteerde Huygens, Hoof en Vondel om er voor zijn eigen doel zijn eigen publiek mee te vermaken.

Het is jammer dat dit aspect van de *Uyt-spanningen* bijvoorbeeld in het nawoord niet wat aandacht heeft gekregen, maar onoverkomelijk is het niet. In de commentaren en annotaties bij

de afzonderlijke liederen en gedichten worden lezers met een brede interesse voldoende hints gegeven om het werk van Lodenstein in al zijn facetten te kunnen bestuderen en bewonderen. Neerlandici zijn een gedegen en goedgevulde editie rijker van een bundel die het waard is nog eens goed bekeken en vaak herlezen te worden.

Els Stronks

Om hart en vurigheid. Over schrijvers en kunstenaars van tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941 / Lex van de Haterd. Haarlem: In de Knipscheer, 2004. ISBN 90-6265-566-1 Prijs: € 29,50.

De auteur van *Om hart en vurigheid* valt in zijn voorwoord meteen met de deur in huis, en stelt de vraag wat een boek over *De Gemeenschap* nog aan de reeds bestaande studies over het tijdschrift en de uitgeverij kan toevoegen. Er bestaan tenslotte al twee studies: Harrie Kapteijns *Het maandblad De Gemeenschap, Intenties en aspecten* (een bloemlezing met een omvangrijk inleidend essay van 60 pagina's uit 1964) en een proefschrift uit 1978 van Harry Scholten met de bescheiden titel *Aspecten van het tijdschrift De Gemeenschap*, maar toch 327 pagina's dik. En verder een schrijversprentenboek uit 1986 (als catalogus bij de tentoonstelling over het tijdschrift in het Letterkundig Museum), en nog een reeks kleinere uitgaafjes en artikelen. Kortom, het heeft *De Gemeenschap* allerminst aan belangstelling ontbroken, en er kan dan ook beslist niet van een onderbelicht tijdschrift gesproken worden. Maar bij al die aandacht is het vormgevingsaspect waar *De Gemeenschap* zo in uitblonk (de typografie, de omslagontwerpen, de illustraties en de fotografie) zo goed als buiten beschouwing gebleven. Van de Haterd wil met zijn studie deze lacune opvullen. Het is een in vele opzichten uiterst interessant boek geworden. Het vormgevingsaspect krijgt inderdaad volop aandacht, maar toch is het veel meer geworden dan een supplement over alleen dit aspect van *De Gemeenschap*.

Het boek opent met een algemeen deel over de literatuur- en kunsthistorische context, waarin *De Gemeenschap* in de context van andere tijdschriften uit de periode wordt geplaatst. Van circa tien tijdschriften, van *Het Getij* tot *Roeping*, wordt een korte karakteristiek gegeven. Het tweede deel bestaat uit een portretgalerij van de belangrijkste 22 medewerkers aan *De Gemeenschap*, die elk in zo'n vijf tot tien pagina's

worden beschreven. Dan zijn er nog een aantal bijlagen, waaronder een prachtig kleurenkatern met omslagontwerpen, en een complete fondslijst van de uitgeverij.

Van de Haterd geeft eerlijk toe dat hij vooral een liefhebber en verzamelaar is. Daarmee profileert hij zich doelbewust als een academische outsider. En waarschijnlijk moet je ook wel een beetje zo'n outsider zijn om een interdisciplinair project waarin letterkunde en kunstgeschiedenis samenkomen aan te durven. Academicus is nu eenmaal aangeleerd zich bij hun leest te houden. Die academische hokjesgeest verhindert meestal dat letterkundigen en kunsthistorici zich op elkaars terrein wagen. Dat is er waarschijnlijk de oorzaak van dat van *De Gemeenschap* tot op heden nog geen compleet beeld was ontstaan. Daar komt nog bij dat met name de letterkundigen volgens Van de Haterd hun eigen werk ook niet goed hebben gedaan. In het bijzonder de auteurs van de bekende handboeken hebben het tijdschrift zelf onvoldoende geraadpleegd, en zo is een eenzijdig beeld van *De Gemeenschap* in de wereld geholpen. Hoewel de boutades amusant zijn om te lezen, blijft dit deel van de studie gewijd aan de beschrijving van de latere receptie van *De Gemeenschap* in de literatuur- en kunsthistorische handboeken een beetje een schoolse exercitie, voornamelijk vanwege het ontbreken van een duidelijke probleemstelling op dit punt.

Gelukkelijk is het betoog over het tijdschrift en de uitgeverij zelf wel aan een duidelijk geformuleerde vraagstelling gekoppeld. Hoewel het boek een sterk documentair karakter heeft (ik kom daar zo nog over te spreken), is het Van de Haterd er beslist niet enkel om te doen alleen maar feitelijkheden te boekstaven. Hij wil er achter komen in hoeverre het tijdschrift normveranderend was en wat de culturele betekenis ervan is geweest. De reconstructivistische katholieke ideologie die door de redactie werd aangehangen, heeft ervoor gezorgd dat het tijdschrift over het algemeen in de traditionele hoek is geplaatst. Van de Haterd weet echter aannemelijk te maken dat het tijdschrift met meer recht als een brandpunt van modernisme kan worden gekarakteriseerd. Zowel op letterkundig als op vormgevingsgebied gaf de redactie aan modernisten alle ruimte: expressionisme, nieuwe zakelijkheid, moderne fotografie en nieuwe typografie vonden een plaats. Daarmee is het niet alleen binnen de katholieke zuil normveranderend en vernieuwend geweest, maar ook binnen de Nederlandse kunst en letteren in het algemeen. Door de vreemde botsing tussen katholieke en modernistische ideeën is het tijdschrift cultuurhistorisch beschouwd misschien wel interessan-

ter en ook veel pluriformer dan *Forum*, in welks schaduw het altijd heeft gestaan.

Juist die bonte diversiteit maakt het ook beslist niet gemakkelijk een samenhangende studie over *De Gemeenschap* te schrijven. Een uitgesproken programmatisch tijdschrift kan *De Gemeenschap* eigenlijk niet genoemd worden. Velen konden er hun eigen ideeën kwijt, en de meesten waren bovendien passanten die slechts kort hun medewerking verleenden.

Via de serie portretten heeft Van de Haterd geprobeerd aan deze caleidoscopische veelheid recht te doen. Dit heeft zeker nadelen. De serie karakteristieken van tijdschriften in deel 1 en de serie portretten in deel 2 van de studie zorgen ervoor dat het geheel een tamelijk brokkelig indruk maakt. Eigenlijk kun je als lezer overal in het boek beginnen. Een lineaire lezing is niet goed mogelijk. Toch heeft de gekozen benadering ook zijn merites. De lezer maakt kennis met een groot aantal creatieve mensen wier wegen elkaar in *De Gemeenschap* aan het begin van een (in de meeste gevallen) vruchtbare en succesvolle artistieke loopbaan kort gekruist hebben. In de meeste biografische portretten vormt *De Gemeenschap*-episode maar een bescheiden deel. Het boek geeft zo een fraai beeld van zowel het efemere als het katalyserende aspect van *De Gemeenschap*. Hoewel het tijdschrift in de praktijk een bijna eclectische indruk maakte, droeg het wel degelijk een 'culturele boodschap' uit. Binnen de katholieke zuil heeft *De Gemeenschap* de rijkdom van de moderne cultuur laten zien en bijgedragen tot de acceptatie ervan. Naar buiten toe heeft het ertoe bijgedragen dat de katholieken in de cultuur een gesprekspartner werden. Het is de verdienste van Van de Haterd deze complexe positie in al zijn facetten met veel liefde in kaart te hebben gebracht.

Frans Ruiter

Reve tot de vierde macht. Een leesverslag / Toine Moerbeek. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, 2004. – 288 p. ISBN 90 77503 137 Prijs: € 19,90

Het laatste werk van Gerard Reve krijgt doorgaans weinig aandacht. *Bezorgde Ouders* (1988), *Het Boek Van Violet En Dood* (1996) en *Het Hijgend Hert* (1998) gelden als matige romans, waarin de auteur tot vervelens toe terugrijpt naar de thema's en procédés die hem beroemd maakten. Wellicht valt er iets af te dingen op dit oordeel en daarom is het verheugend dat Toine Moerbeek in *Reve tot de vierde macht* het laatste